

KARADENİZ TARİHİ SEMPOZYUMU

25-26 Mayıs 2005

II. CİLT
20. Yüzyıl

Yayına Hazırlayanlar

Prof. Dr. Kenan İNAN
Doç. Dr. Hikmet ÖKSÜZ
Yrd.Doç. Dr. Mehmet OKUR
Okutman Veysel USTA

Sempozyum Düzenleme Kurulu

Prof. Dr. Kenan İNAN
Prof. Dr. M.Alaaddin YALÇINKAYA
Doç. Dr. Hikmet ÖKSÜZ
Yrd. Doç. Dr. Mehmet TEZCAN
Yrd. Doç. Dr. Necmettin ALKAN
Arş. Gör. Miraç TOSUN
Arş. Gör. Özgür YILMAZ
Arş. Gör. Hacer TOPAKTAŞ
Arş. Gör. Turan AÇIK

Düzenleme ve Tasarım

Agrafik 0462 326 73 11 Trabzon

Baskı

KTÜ Matbaası

Kapak Tasarım

Agrafik

ISBN Takım : 975-6983-45-0

II. Cilt : 975- 6983-47-7

“HAYSİYET-İ HÜKÜMETİ MUHAFAZA”: TRABZON VALİSİ KADRI BEY’İN İDARE TARZI (1892-1903)

Abdulhamit KIRMIZI*

Osmanlı idaresi 19. yüzyıldan 20. yüzyıla yirminci yüzyıla dahilde ve haricte acı sancılar içinde kıvranarak geçmiştir. II.Abdülhamit’in saltanatının ikinci yarısına denk düşen bu zor dönemin ilginç bir özelliği ise, devlet adamlarının değişmeden uzun müddet aynı görevde bulunmuş olmalarıdır. Bu dönemin valileri de görev sürelerinde rekor sahibidirler: Bahri Paşa (Adana, 1898-1908), Kamil Paşa (Aydın, 1895-1907), Abidin Paşa (Cezayir-i Bahr-i Sefid, 1893-1906), Arif Paşa (Edirne, 1895-1907), Ahmed Ratib Paşa (Hicaz, 1892-1908), Enis Paşa (Kastamonu, 1897-1906), Rauf Bey (Mamuretülaziz, 1895-1903), Nazım Paşa (Suriye, 1897-1906), Tahir Paşa (Van, 1898-1906) ve Osman Feyzi Paşa (Yanya, 1897-1906) bu dönemde uzun süre aynı yerde valilik yapan devlet adamlarındandır. Trabzon’da, 21 Nisan 1892’den itibaren, 23 Ocak 1903’te ölünceye kadar onbir yıla yakın valilik yapmış olan Mehmed Kadri Bey de, kendisinden bir yaş büyük olan II.Abdülhamid’in padişahlığında, merkezde ve taşrada yüksek görevlerde bulunmuş Maliye kökenli bir devlet adamıdır.

Vali’nin Babası Nazır, Oğlu hem Nazır hem Vali

Sicill-i Ahval Defteri’ndeki kaydına göre,¹ 17 Ağustos 1843’te İstanbul’da doğan Kadri Bey “*Sıbyan Mektebi’nde mukaddeme-i ulumu bade’t-tahsil, muallim-i mahsusdan Sarf ve Nahv-i Arabî ve Mantık ve Maanî ve Farisî ve Tarih ve Coğrafya okumuşdur. Türkçe kitabet eder, Arabî ve Farisî’ye aşinadır. Memalik-i Osmaniye’de bulunan evakfın ahval-i umumiyesine dair Türkçe bir risale kaleme almışdır.*” 1856 yılının ilk günlerinde, daha onüç yaşındayken Mektubî-i Maliye Odası’na mülazım olarak giren Kadri Bey, bürokraside gözlerini Islahat Fermanı’yla açmıştır. Birbuçuk sene sonra ilk rütbesine ve maaşına (salise ve yirmi kuruş) kavuşan taze memur, dokuz sene sonra maaşı altmış kuruş iken Tahsilat-ı Maliye Komisyonu katibliğine geçmiş ve burada henüz iki yılı dolmadan, 1867 yazında 2000 kuruş maaşla Esham-ı Umumiye Emaneti Tahrirat Müdürlüğü’ne tayin olmuştur. Kadri Bey Haziran 1875’te rütbe-i ula sınıf-ı sanisi ve 5000 kuruş maaşla aynı Emanet’in Muavinliğine terfi etmiş; 1878 yılının başlarında Maliye Nezareti Muavinliği’ne ve 1879 sonunda

*Doktora Öğrencisi, Boğaziçi Üniversitesi.

¹ BOA, SA. 1/822-823.

Divan-ı Muhasebat Azalığı'na atanmıştır. Mayıs 1883'te 6000 kuruş maaşla Aydın Vilayeti Defterdarı olarak ilk taşra görevine gönderilmiştir. 1884 başında kendisine rütbe-i ula sınıf-ı ula tevcih buyurulan Kadri Bey, 1885 Baharı'nda Sisam adasında "ahali beyninde tekevün eden ihtilafın tahkiki zımında memuren cezire-i mezkureye azimet ve birkaç ay zarfında ikmal-i tahkikat ile avdet eylemiştir."

Defterdar Kadri Bey 15 Ocak 1889'da görevden alınmış ve 23 Şubat 1891'de 5000 kuruş maaşla Meclis-i Maliye Azalığı inzımamıyla Dersaadet Maliye Müfettişliği'ne tayin edilinceye kadar boşta kalmıştır.² Henüz 3 hafta müfettişlik yapmadan, 16 Mart 1891'de Maliye Nezareti Müsteşarı olarak atanan Kadri Bey, 21 Nisan 1892'de 15.000 kuruş maaşla Trabzon Valisi olmuş; hemen bir hafta sonra bâlâ rütbesini, 10 Ağustos 1892'de tebdilen birinci rütbeden Nişan-ı âlî-i Osmanî almıştır.

Altı yıl Aydın Vilayeti Defterdarlığı'nda bulunurken Kadri Bey'in valiyeye de vekalet ettiğini nakleden oğlu Hüseyin Kazım Bey, babasının iki yıl mazul kalmasını şöyle açıklamaktadır: Agop Paşa Maliye Nazırı olduktan bir müddet sonra onunla olan geçimsizliğinden dolayı iki yıl mazul kalan Kadri Bey, Meclis-i Maliye azasından samimi dostu Süleyman Sudi vasıtasıyla Agop Paşa ile barışır; Meclis-i Maliye azası ve sonra Maliye Müfettişi olur. Agop Paşa'nın vefatıyla Nazif Efendi hemen nazır olunca da Maliye Müsteşarı tayin edilen Kadri Bey, daha önce ihşanı görmüş olan Cevad Paşa sadrazam olunca Trabzon valiliğine atanır.³

Valinin "maaşı vilayet-i mezkurenin ehemmiyetiyle mütenasib olmak üzere" Haziran 1900'de 25.000 kuruşa çıkarılmış ve kendisine murassa Nişan-ı âlî-i Osmanî ihşan edilmiştir. Kadri Bey'in sicilindeki son iki kayıt, aynı yılın Kasım ayında İran tarafından Şir Hurşid Nişanı verildiği, ve Şubat 1901'de de Altın Liyakat Madalyası aldığına dairdir.⁴

Kadri Bey ayan torunu ve paşa çocuğudur. Oğlunun hatıratında naklettiğine göre⁵, Kadri Bey'in babası Maliye ve Evkaf Nazırlığı da yapmış olan sabık Şeyhülhareme Hacı Halil Edhem Paşa, Zağferanbolu ayanından Karakulak Halil Efendi'nin oğludur. Kadri Bey'in kardeşi Meclis-i Maliye Reisi Ahmed Bey'dir

² Kadri Bey'in siciline "Aydın vilayeti umur-i cariyesince ikinci daire-i maliye müfettiş-i evvelliğinden bildirilen yolsuz muamelatdan dolayı" görevden alındığı yazılmışsa da, daha sonraki bir kayıta "[m]üşarünileyhin, salifüzzikr Aydın vilayeti defterdarlığından dolayı zimmet ve ilişkisi olmayub hüsn-i hüzmehi meşhud olduğu, vilayet-i mezkure meclis-i idaresinin 4 H 1306 tarihli ve ikiyüztuz adetli mazbatasından anlaşıldığı, Maliye Sicill-i Ahval Şubesi'nin 16 L 1308 [25 Mayıs 1891] tarihli vukuat cedvelinde muharrerdir," şeklinde bir tebrîc cümlesi vardır. Kadri Bey'in, onbir yıl süren valiliğinde paşa olamamasının ve bunu hiç talep bile etmemiş olmasının nedeni, iki yıl boşta kalmasına yol açan sicilindeki bu talihsiz vâka olmalıdır.

³ Hüseyin Kazım Kadri, *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Hatıralarım*, Haz. İsmail Kara (İstanbul: İletişim, 1991), s.43.

⁴ BOA, SA, 1/822-823. Altın Liyakat Madalyası'nı Hamidiye-Hicaz Demiryolu için iane-i nakdiyede bulunması karşılığında aldığı Sabah Gazetesi'nde de yer almıştır (30.12.1319/27.01.1318, s.4465, 1/1-2).

⁵ Kadri, s.43

ki, zevcesi Nafiz Paşa'nın kerimesidir ve Ahmed Bey vefat edince diğer kardeşi Ali Bey'le evlenmiştir.

Ailedeki devlet hizmeti geleneği sonraki nesilde de sürmüştür. Devlet erkanının çocukları ve akrabaları için tavassutta bulunmaları adetine uyan Kadri Bey, amiri Maliye Nazırı Agop Paşa'ya müracaatla oğlu Hüseyin Kazım'ı da maliye silkine dahil etmiş, onu Maliye Mektubi Kalemi'ne aldırmıştır.⁶ Kadri Bey'in oğlu Hüseyin Kazım (1870-1934) babası gibi valilik ve dedesi gibi nazırlık görevlerini deruhde etmiş, mebusluk ve gazetecilik yapmış, imparatorluk-tan cumhuriyete geçişe tanık olmuş bir fikir ve devlet adamıdır. Tevfik Fikret ve Hüseyin Cahit ile birlikte Tanin gazetesini kuran Hüseyin Kazım Bey'in din,⁷ dil,⁸ ve siyaset ile ilgili eserleri arasında en önemlileri *Büyük Türk Lugatı*, I-IV (İstanbul, 1927-1950)⁹, *10 Temmuz İnkılabı ve Netayici* (İstanbul: Pınar, 1992), *Yirminci Asırda İslamiyet* (İstanbul: Pınar, 1992) ve *Ziya Gökalp'in Tenkidi* (İstanbul: Dergah, 1989)'dir.

Torunu Hattat ve Müzehhibe, Torununun Torunu Romancı

Cumhuriyet döneminin en önemli tezhip ve hat sanatçılarından Rikkat Kunt (1903-1986) Hüseyin Kazım Bey'in kızı ve Kadri Bey'in torunudur. Beyrut'ta Fransız ve Alman okullarına devam eden, ardından İstanbul'da Mehmet Akif'ten edebiyat dersleri alan Rikkat Hanım, 1919 yılında evlenip eşinin tahsili için gittiği Almanya'da müzik öğrenmiştir.¹⁰ Tevfik Fikret'in kendi yaptığı ve Rikkat Hanım'ı çocukken kucağında güllerle betimleyen bir yağlıboya portresi bugün Aşiyen müzesinde sergilenmektedir.¹¹

Fransız yazar Yasmine Ghata '*La nuit des calligraphes*' (*Hattatların Gecesi*, çev. Aysel Bora, İstanbul: Dünya Yayınevi, 2005) adlı kitabında babaannesini Rikkat Hanım'ın hayatını ele almaktadır. Bugün Fransa'da yaşayan ve Türkçe bilmeyen Yasmine Ghata'nın Fransa'da tanınan bir şair olan annesi Venus Khoury-Ghata Lübnan asıllıdır;¹² bu da Hüseyin Kazım Bey'in ailesinin Lübnan'da akrabalıklar edindiğini göstermektedir. Yasmine Ghata'nın büyük dedesi Hüseyin Kazım Bey daha önce uzun yıllar Beyrut'ta Merkez Kumandanlığı

⁶ a.g.e.

⁷ Hüseyin Kazım Kadri, "Teşri-i İnsani ve İlahi", *İslamiyat Dergisi*, cilt 2, sayı 4, Ekim-Aralık 1999, s.185-213. Kazım Bey "Bağcılık"la ilgili bir eser bile yazmıştır (Sabah, 9.6.1331/3.3.1329, s.8500, 4/3).

⁸ Dil hakkındaki görüşleri için, bkz. Alaattin Uca, "Hüseyin Kazım Kadri'nin Türk Lehçelerinin Birliği Hakkındaki Görüşleri", *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 16 (2001), s.281-286.

⁹ Türk lehçelerinin tamamını kapsayan bu özgün sözlüğün ilk iki cildi eski harflerle çıktıktan sonra harf inkılabı (1928) olmuş, sonraki iki cildi müellifin kızı Rikkat Kunt'un gayretleriyle 1943 ve 1945'te latin alfabesiyle yayımlanmıştır. Eser kütüphane raflarında hala bu şekilde, dört cildi iki ayrı alfabeyle bölünmüş olarak bulunmaktadır; başka baskısı yapılmamıştır.

¹⁰ Fatma Barbarosoğlu, "Dün ile Bugün Arasında", *Yeni Şafak* (8 Nisan 2005).

¹¹ Fadime Geleş, "Bir Sanatçının İstanbul'a İzdüşümü: Aşiyen", *Arkitekt*, Yıl 70, Mayıs-Haziran 2003/3, s.70-77.

¹² Ülku Akagündüz, "Müzehhib Rikkat Kunt'u Fransız torunu anlatıyor", *Aksiyon* 538 (5 Nisan 2005); Gıla Benmayor, "Lübnanlı şairin kızı", *Hürriyet Pazar* (27 Mart 2005).

yaptığından,¹³ Selanik valiliğinden sonra ilmi faaliyetleri üzerinde yoğunlaşmak üzere ailesini Beyrut'a taşımış ve uzun yıllar (1912-1920) orada yaşamıştır.

Torunlardaki bu sanat ve edebiyat damarı, güzel konuşup yazmakla maruf Kadri Bey'e dayanmaktadır. Kadri Bey'in manzum dilekçeye manzum cevap verdiği ve ünlü alim Kocamanzade 1894'te ölünce mezartaşı kitabesini bizzat yazdığı bilinmektedir.¹⁴ Bu kitabede yer alan "*Mevt-i alemle müsavi fevti*" dize-siyle "*alimin ölümü alemin ölümü gibidir*"hadisine güçlü bir edebi gönderme yapmıştır. Kadri Bey'in, "*edebiyata vakıf, kısa ve kuvvetli cümlelerle iyi yazan bir kaleme sahip*" olduğunu Gövsa da ifade etmiştir.¹⁵ İzmir'de defterdar iken onun teşvikiyle İzmir'de hususi olarak "Mekteb-i Terakki" namıyla kısmen lise sınıflarını da şamil bir mektep açılmış: "*Defterdar Kadri Bey her Salı günü mektebe gelerek ve bütün talebeyi toplayarak vazifeye ve ahlaka dair konferans-lar veriyordu.*"¹⁶

Vali'nin Tarz-ı İdaresi

Kaynaklar Kadri Bey'in idareciliği hakkında da övücü cümleler kurmak-tadır. Sultan Reşad'ın mabeyn katipliğinde bulunmuş olan Halid Ziya (Uşaklı-gil), hatıratında Kadri Bey'den "*Abdülhamid idaresinin, Aydın vilayeti defter-darlığında, sonraları Trabzon vilayetinde emsalile kıyas kabul edemiyen fa'al, zeki, dürüst bir idare recilii*" olarak söz etmiştir.¹⁷

Mahmut Goloğlu İzmir'de defterdarlık ve vali vekilliğinde bulunurken başkaldıran efelere karşı şiddetli davranışları ile tanınmış olan Kadri Bey'i "*uy-gulamada sert huylu*" olarak tavsif eder.¹⁸ Bu sert tabiatı yüzyıllar önce şehza-deyken kendisi gibi Trabzon valiliğinde bulunan Yavuz Sultan Selim'i hatırlat-maktadır.

Valinin Trabzon'a geldiğinde ilk icraatı İstinaf Ceza Reisi Esad Efendi'yi vapura bindirip İstanbul'a iade etmesi olmuştur. Kadri Bey'in vilayete gelir gelmez böyle bir tasarrufta bulunmasına şaşırان Adliye Nezareti sadarete mür-aaatla valinin uyarılmasını ve reisin Trabzon'a iadesini ister. Meclis-i Vüke-la'daki müzakere sonucu memleketi fesada veren reisin yerine başkasının tayini kararlaştırılır.¹⁹ Valinin vilayetteki adliye bürokrasisiyle olan çatışmaları bunun-la bitmemiş olmalı ki, 2 Haziran 1899'da Dahiliye Nazırı Memduh Paşa'nın saraya ilettiği bir haberde, "*Trabzon İstinaf Müddeiumumisi Ömer Lütfi Efen-*

¹³ Yeşim Vesper, "Rikkat Kunt'la tanışıyoruz", *Radikal Kitap* (25 Mart 2005).

¹⁴ Mahmut Goloğlu, *Trabzon Tarihi: Fetihden Kurtuluşa Kadar* (Ankara: Kalite Matbaası, 1975), s.214 ve 295. Şehir Mezarlığı'nda, orta koridorun sağındaki 102 no'lu kitabe Kocamanzade Hoca Mehmed Efendi'ye aittir (Yüksel, V/216-219).

¹⁵ Gövsa, s.201.

¹⁶ M.Kamil Dursun, *İzmir Hatıraları*, Haz. Ünal Şenel (İzmir: Akademi Kitabevi, 1994), s.2.

¹⁷ Halid Ziya Uşaklıgil, *Kırk Yıl* (İstanbul: 1936), V/56.

¹⁸ Goloğlu, s.213-14.

¹⁹ Kadri, s.43

di'nin hanesinde bir takım kesanı celb ve cem ederek Vali-i vilayet Kadri Bey'in kahır için Buhari-i Şerif kıraat ettirmekte olduğu" bildirilmiştir.²⁰

Valinin kahrını isteyen başka bir grup, askeri mızıkanın hükümet konağına önünde marşlar çaldığı günün İstanbul'da deprem olduğu güne denk gelmesi üzerine, onu telgrafla saraya şikayet etmişlerdir. Güya, Kadri Bey -tarihteki son İstanbul depreminin meydana geldiği- 23 Temmuz 1894 günü öğle vakti İstanbul'da padişahın sarayı sallandı diye, ikinci vakti sevincinden bando muzikası çaldırılmıştır.²¹

Babası Küçükfilibelizade Mustafa Asım Efendi 1904'te vefat edinceye kadar Trabzon Mektubcusu²² olan İbrahim Alaeddin Gövsa, Kadri Bey'in sert idare tarzı hakkında ilginç yorumlarda bulunmuştur. Aydın Defterdarı iken Sisamdaki ihtilali bastırmaya gönderilmiş ve muvaffakiyeti görülmüş olduğunu nakleden Gövsa, Kadri Bey'i Köprülü Mehmet Paşa, Kuyucu Murat Paşa, ve II.Mahmut zamanı valilerinden Hakkı Paşa ile Kapudanıderya Çengelöğlü Tahir Paşa'ya benzetir. Trabzon'daki valiliğiyle ilgili olarak, Gövsa şöyle yazmaktadır: "Ele geçirdiği eşkiyaya şekerli kahve diye dayak ikram ettiği meşhurdur. Eski haydutları jandarmalıkta, tütün kaçakçılarını kolculukta kullanır, kanunla pek mukayyet olmaz, ... şahsi kararlarıyla iş görür ve halka kendini saydırırdı. Menkabeleri hala Trabzon'da söylenir."²³

Kendisini "adil bir müstebit" olarak anan oğlu Hüseyin Kazım da hatıralarında benzer olaylar aktarmaktadır. İfadesini almak üzere müstantıkın nezdine gönderdiği zabıta memurunu meydanda dövüp rezil eden bir adamın hikayesi, Kadri Bey'in tarz-ı idaresini tahayyül açısından önemli bir örnektir. Kadri Bey bu adamın ayağına ip taktırıp köpek gibi sürüklettirerek Hükümet Konağı'na getirtmiş, ayaklarına ve arkasına altmışar sopa vurdurduktan sonra serbest bırakmış ve zabtiyeye de, bir daha böyle yapan birini silahıyla vurup gebertmesini, yoksa onu cezalandıracağını, bu seferlik kendisini affettiğini söylemiştir.²⁴

Başka bir olay, valinin bu hareketlerinin padişahça müsamaha görmekten öte, beğenildiğini işaret etmektedir. Kadri Bey, bir katili evinde saklayıp Rusya'ya firarına yardım eden kibar-ı eşrafdan bir zatı "hükümet konağı'nda yatırıp ders-i tedib vermiş". Adamın eşi kocasının "mevki-i ictimaiyesinden bahisle" padişaha müracaat edince, İstanbul'daki oğlu Mabeyn'e götürülmüş. Mabeyn Başkatibi Süreyya Paşa:"Baban en muhlis dostumdur. Zat-ı şahane hadisenin tahkikini bana havale buyurdular," deyince oğlu cebinden çıkardığı babasının mektubunu vermiş. Mektup kendisine takdim edildiğinde padişah bir katibini çağırmuş ve Trabzon Valisi'ne telgrafla "haysiyet-i hükümeti muhafazada

²⁰ Asaf Tugay, *İbret: Abdülhamid'e Verilen Jurnaller ve Jurnalciler* (İstanbul: Okat, ?) s.59

²¹ Yavuz Selim Karakışla, "İstanbul'da Deprem, Trabzon'da Bando Mızıkası", *Toplumsal Tarih*, Sayı 100 (Nisan 2002), s.24.

²² Goloğlu, s.231.

²³ Gövsa, s.201.

²⁴ Kadri, s.44.

meşhud olan say u gayretinden dolayı mahzuziyet-i şahaneyi selam-ı humayunlarıyla beraber tebşir ediniz,” demiş.²⁵

Kaçakçılıkla mücadeledeki başarısının önemi ise, ancak o dönemde kaçakçılığın aldığı boyutu anlamakla mümkündür. Kadri Bey'in oğlu Hüseyin Kazım hatıralarında kaçakçılığın işleyişini şöyle anlatır:

“Akçaabat'ın Sıraderesi'ndeki köylerinden barhane denilen kaçakçı kafileri Kürdistan'a ve Erzurum'a kadar gider ve geçtikleri köylere zorla tütün satarlar. Bu sırada pek çok fenalıklar yaparlar. Kaçakçı kafiilere çengiler, fahişeler, davul-zurna çalarak bunlara teşci edenler de katılır. Hükümet konağının önünden geçerken tahkiren kapıya bir tutam tütün bırakırlardı.”²⁶

8 Eylül 1895'te Sadrazam Said Paşa, Anadolu Vilayati Müfettişi Şakir Paşa'dan vali hakkındaki kanaatlerini yazmasını ister: “*Trabzon Valisi Kadri Beyefendi hazretleri hakkında ahali tarafından birçok şikayât vukubulduğu ve oradan murûr-ı vâlâları esnasında mevâdd-ı müşteka-bihaya itla`ât-ı devletleri dahi hasıl olduğu mervî ise de, Babıali'ye bir güne iş`ar-ı vâlâları vaki olmadığından hakikati bilinmiyor.*” Şakir Paşa'nın Erzurum'dan gönderdiği cevaba göre “*Kadri Bey umur-ı memuresinin ifasında ve vilayetin umur-i inzibatiyesinin istikmalinde fevkalade ikdam ve gayreti, müşahade ve mesmu'um olmuştur. Ancak istikmal-i inzibat vesilesiyle pek aşırı şiddet göstermekte ve hatta tebid sözü altında rey-i hodiyla bilamuhakeme adam nefyettiği gibi, hilaf-ı usul u nizam muamelatı tecviz etmekde*”dir. Şakir Paşa, valiye “*nefy u icla meselesinin muhakemeye ve irade-i seniye-i hazret-i padişahi'ye menut idüğü[nü] lisan-ı münasible*” anlattığını da eklemiştir.²⁷

“*Trabzon Vilayeti Valisi Kadri Bey efendi hazretlerinden şikayet edilmekte ve kendisinin orasınca asar-ı tekasül ve rehavet görülmekte olmasına mebni müşarünileyhin yerine bir münasibin arzı mukteza-yı emr u ferman-ı hümayun-ı hz hilafetpenahilerinden bulunduğumu mübelliğ tezkire-i hususiye*”yi inceleyen Meclis-i Mahsus-ı Vükela'nın verdiği kararı, Sadrazam saraya 1897 Mart'ında yazdığı mazbatayla iletmiştir.²⁸ Buna göre valinin değiştirilmesi gerektiği düşünülmüş ve yerine atanabilecek adaylar zikredilerek padişahın tensibine sunulmuştur. Fakat, şikayetler sonucu bu derece ilerlemiş yazışmalar bile valiyi değiştirmeye yetmemiştir.

Kadri Bey'in de şikayetleri vardır. Bir keresinde Zabtiye Nezareti'nden, “irtikab arsızlığı” idareyi ihlal edecek dereceye varan Serkomiser'in görevden alınmasını talep etmiştir. Nazır, valinin talebini “serîan heyet-i intihabiyye” göndermiştir.²⁹ 1901 yılı nihayetinde Lazistan Sancağı Mutasarrıfı Cevdet'i de şikayet eden valiyi, gönderilen tahkik komisyonu da haklı bulmuştur. Mutasarrıf, Mabeyn'e gönderdiği ve valiyi “iş`ar-ı buhtan” ile suçladığı telgrafında,

²⁵ Ibid., s.45.

²⁶ Ibid., s.53.

²⁷ BOA, A.MKT.MHM 720/7, 1313 Ra 18

²⁸ BOA, YA.Res. 85/35, 1314.9.29

²⁹ BOA, ZB, 156/161, 1318 RA 7

“komisyonca da mağduriyet-i ahkaranem cihetine gidildiği istihbar kılınmakla, adalet ve merhamet-i velinimet-i azamilerine dehalet ve iltica eyle”miştir.³⁰

Vali padişahın bu desteğine icraatlerinde hep güvenmiştir. Mesela, merkezden gönderilen kaymakamların suistimallerinden bıkan Kadri Bey, Trabzon’un büyük ailelerine mensub gençlerden bazılarını kaymakam tayin etmiş. Dahiliye Nezareti bu icraata muhalefet edip vilayet tarafından tayin edilen kaymakamları tanımayacağını bildirdiği halde, vali bey kararından dönmemiştir.³¹ Mahmut Goloğlu Kadri Bey’in Sultan II.Abdülhamid’e henüz şehzadeyken Farsça dersleri verdiğini yazıyorsa da,³² İbrahim Alaattin Gövsa’nın eserinde geçen Abdülhak Hamid’le karıştırmış olmalıdır.³³ Dolayısıyla valinin bu tavırlarına cesaret verdirecek bir padişah yakınlığına delalet edecek bir durum yoktur.

“İktidar ve Niyet-i Aliyyeleri Merkezin İhtiyacâtını Temin Edegeldi”

Kadri Bey, kendisi hakkındaki şikayetlerin yegane müsebbibi değildir. Padişahın taşradaki vekili olan vali mali iflasın eşliğinde ve milliyetçi akımların pençesinde kıvranan bir devletin otuz parçasından birini ayakta tutmakla görevliydi. Babıali’nin İstanbul’da ödenecek maaşlar için bile ümidini, zaten iktisadi bozuk olan taşradan gelecek vergilere bağlaması, valileri ve diğer düzey vilayet erkanını halkla karşı karşıya getirmektedir. Böyle bir durumu Kadri Bey’in, bir maaş-ı umumi tertibi için Trabzon’dan 10.000 Lira gönderilmesini isteyen Maliye Komisyonu Riyaseti ile 1899 yazında vaki telgraf yazışmalarıyla örnekleyebiliriz. Kadri Bey 19 Temmuz 1317 tarihli Maliye Komisyonu yazısına ertesi gün verdiği cevapta zamansız istenen para yüzünden yaşadığı sıkıntıyı dile getirmektedir:

Evvelce arz olunduğu üzere, maaş-ı umumi için müretteb mebalığın her dürlü tedabire tevessül edilerek deftere yetiştirilmesine ikdamda kusur edilmeyecektir. Şu kadar ki, a’şar tekasitinin bundan iki ay sonra başlayacağı ve umur-ı saire tahsilatının mevsimi olmadığı cihetle, tamamının tesviyesinde zaruri imkansızlık olduğundan ve müretteb 10.000 liralık kamilen irsalı matlub-ı kati olduğu halde, buraca Ordu-yı Humayun ve diğer muhassesat-ı askeriyyeye para verilmesi hakikaten kabil olmayacağı arz u beyan-ı keyfiyete ibtidar olundu.

Buna cevaben,

Maaş-ı umumi tertibinin takarrub-ı miad sebebiyle şimdi herşeye racih olduğu nezd-i vilayetpenahîlerinde beyandan müstağni olduğundan, tediyat-ı mahalliye oluruyla idare buyrularak taahhüd-i vaki’ vechile meblağ-ı mürettebin şimdiden irsalatına mübaşeretle Ağustos ibtidasına kadar ikmal buyrulması muntazar ve mütemennadır efendim. Li 22 Temmuz 1317. denilmiştir. Kadri Bey, hemen gönderdiği cevapta, istenen meblağın ancak yarısını gönderebilece-

³⁰ BOA, Y.PRK.UM 57/18, 1319 Ş 27

³¹ Ibid., s.52.

³² Ibid., p.213.

³³ Gövsa, s.201.

ğini, ancak ısrar edilirse vilayetteki asker ve memurlara maaş verilemeyeceğini, bunun da cevaplandırılması ayrıca sorun olacak şikayetlere yol açacağını bildirir:

Hazine-i celilenin ahval-i hazırısı nokta-i nazarından maaş-ı umumi için müretteb 10.000 liranın her ne suretle olursa bulunub takdimine müsaraa'at gösterilmesi hamiyet ve sadakat icabındandır. Ancak mevsimin her nev' tahsilata müsaid bulunmaması bu mikdarın irsalini cidden işkal eylediğinden, 5.000 liradan fazla gönderileceğini tahmin edemiyorum. Eğer mümkün olursa hizmetde tereddüd olunmayacağını arz u izah etmek fazladır. Tamamen bulunub yetiştirilmesi mutlak kaydıyla tekrar buyrulduğu halde, istikraz takviyesi gibi tedabirin imkansızlığına göre, Ordu-yı Humayun ile bazı kıtalarda ve vilayet dahilinde bulunan asakir-i cenab-ı mülukaneye ve bi't-tabi sunuf-ı memurın ve mütekaidîn vesaireye verilecek maaşların tenakusundan dolayı olacak şikâyatın önü alınmak meşâkîl olacağı gibi, vukubulacak suallere açıktan açığa cevap arz olunmak dahi hem vazifesizlik ve hem de bî-edeblik derecesine varacağı için, beyan-ı hakîkate cüret eylerim. Maamafih nasıl emr buyrulursa ana göre hareket edileceği maruzdur.

Bu yazının "Maliye Nezareti Muhasebe-i Umumiye Müdürlüğü" antetli kağıtla saraya gönderilmesi üzerine Kadri Bey'in yazışma adresi değişmiştir. 24 Temmuz 1317'de, artık "Mabeyn-i Hümayun-i Başkitabet-i celilesine" gönderdiği telgrafta, "[m]aaş-ı umumi için müretteb olan mebâliğe mahsuben - bimennihi teala- birkaç güne değin Hazine-i celileye para irsaline mübaşeret olunacağı"nı bildirmiştir. İki gün sonra, cevaben Kadri Bey'in sırtını sıvazlayan cümleler gelir:

Beyan buyrulan muhakemat ma'kul olmakla beraber şimdiye kadar bi'd-defaat sabit olan iktidar ve niyyet-i aliyyeleri merkezin ihtiyacatını temin edegeldiği gibi, ihtiyacat-ı mübreme-i mahalliyeyi de kemal-i hisafetle idare eylemiş olmasına kıyasen, bu defa dahi müessir-i himemât-ı aliyyelerinin sezâvâr buyrulması mütemennadır. Li 26 Tem 17.

Ertesi gün "gayet müstaceldir" ibaresiyle bu telgrafa gönderdiği cevapta Kadri Bey'in üslubu artık iyice değişmiştir. Mabeyn'e giden telgrafta,

Maaş-ı umumi için buradan müretteb mebâliğe mukabil havalesi Maliye Nezaret-i celilesiyle kararlaştırılan 7.000 lira, mülhakatdan geleceği cihetle, vurud etdikce peyderpey tezarruf poliçesiyle ve Bank-ı Osmanî marifetiyle yetiştirilüb -bilutfihi teala- vaktinde ikmal edilerek emr u ferman-ı hazret-i padişahinin infazına müsaraat edileceği maruzdur,

derken, Maliye Komisyonu Riyaseti'ne de şöyle yazmıştır:

Hususen böyle günlerde her dürlü fedakarlık ihtiyar ile hazine-i devlete hizmet mucib-i zimmet-i sadakat olmakla, enva' tedabire tevessül edilerek yetiştirilebileceği imkanı arz edilen 5.000 liradan başka bimennihi teala 2.000 lira bulunub takdim edileceği maruzdur.

Söz verilen miktarın gönderilmesi 8 Ağustos'ta tamamlanmıştır. Kadri Bey bunu ertesi gün gururla Mabeyn'e bildirmiştir: "Dünkü irsalat ile beraber

maaş-ı umumi tertibine mukabil hazine-i celileye gönderilen mebalığ 700.000 kuruşa peyveste olduğu maruzdur.”³⁴

Bu örnek olay bize aynı zamanda valinin yöntemleriyle ilgili başka ipuçları da vermektedir. Kadri Bey, önce Maliye ile pazarlık yapmış, 10.000 Lira olarak istenen meblağı, önce 5.000’i teklif ederek, nihayetinde karşı tarafın 7.000 Lira’ya razı olmasını sağlamıştır. Mabeyn’le olan yazışmasında da yalnızca 7.000 Lira lafzını kullanarak, kendisinden istenen meblağın tamamını gönderdiği izlenimini vermiştir; oysa başlangıçta kendisinden istenen 10.000 Lira idi.

8 Ekim 1895 Ermeni Olayları

26 Ağustos 1896’da Ermeni bir asi topluluğunun Osmanlı Bankası’nı işgal etmesi üzerine bir önceki yıl taşrada yaşanan terör dalgasının tekrar başlayacağından korkulmaktadır. Olaydan on gün sonra (5 Eylül) merkeze rapor veren İngiltere’nin Trabzon konsolosu, şehirde henüz bir vukuatın meydana gelmediğini, asayişin sağlanmak için Kadri Bey’in elinden geleni yaptığını bildirmektedir:

“Trabzon’da şimdiye kadar bir panik olmamasının nedenlerinden olarak, vali Kadri Bey’in şahsi etkisini ve dost-düşman bütün Türkler arasında kendisine duyulan hürmeti teslim etmek gerektiği şüphesizdir. Ekselansları ... büyük bir metanet ve teenni ile hareket etmişlerdir. Halkı teskin edecek basılı ilanların şehrin ana caddelerinde asılmasını sağlamıştır. Ayrıca, kendisi bizzat sokaklarda sık sık polis ve devriyeleri teftiş ederken görülmüştür. Tehditkar bir lisan kullandıkları bildirilen bir molla ve bir askerın tez elden tutuklanmasını sağlamış ve nihayet Ermenileri tekrar temin etmek için kendi şahsi gayretlerini kullanmıştır.”³⁵

Başka bir raporda da teyiden, valinin 11 Eylül 1896’da halka bir duyuru yapmış ve herhangi bir silah kullanımına yeltenmenin hükumete itaatsizlik olarak algılanarak asker, polis ve jandarmanın silahlı gücüyle karşılanacağını açıklamıştır.³⁶

Trabzon’daki bu tedirginliğin sebebi, bir yıl önce, bütün Anadolu’da esen terör dalgasında eski Van Valisi Bahri ile şehir kumandanı Hamdi Paşalar’ın bir suikaste yaralanmalarından sonra patlayan olaylardır. Ermeni kaynaklara göre, Van’da Ermeniler’e sert davrandığı için İngiliz Elçisi’nin baskısıyla görevden alınan Bahri Paşa’nın, İstanbul’a vapurla gitmek üzere Trabzon’a geldiği sırada Türk ahali tarafından bir kahraman gibi karşılanmış olması Ermenileri gücendirmiş ve suikast kararı alınmıştır. 2 Ekim 1895’te meydana gelen bu saldırının failleri iki gün sonra yakalanması olayların sonunu getirmemiş, 4 Ekim’de inti-

³⁴ BOA, Y.PRK.UM 55/45, 1319 Ca 7

³⁵ Acting Consul Shipley to Mr.Herbert, reporting from Trebizond, September 5, 1896, FO, 424/188, No. 221, p.197-198, Muammer Demirel, *Ermeniler Hakkında İngiliz Belgeleri (1896-1918)* (Ankara: Yeni Türkiye, 2002), s.223-225’den naklen. Aşağıda zikredilecek İngiliz belgeleri kısaca *EHİB* olarak referans gösterilecek olan bu belge derlemesinden okunmuştur.

³⁶ *Documents Diplomatiques Ottomans: Affaires Armeniennes*, vol. IV, ed. by Bilal N. Şimşir (Ankara 1999), p.94.

kam peşindeki müslüman ahalinin saldırılarından kaçan Ermeniler yabancı konsolosluklara sığınmışlardır. 5 Ekim’de İngiliz, Avusturya, Belçika, İspanyol, Fransız, Yunan, İtalyan, İran ve Rus konsolosları topluca vali Kadri Bey’den acil önlemler alınmasını isterler. Vali Bey asayiş ve emniyetin sağlanacağına dair teminat verse de, 8 Ekim’de bir Ermeni mahallelerine düzenlenen, polis ve askerlerin de iştirak ettiği iddia edilen saldırılarda, resmi yazışmalara göre 182 Ermeni, 11 müslüman ve 1 Rum ölmüştür. Konsolos raporları ölen Ermeniler’in 600 ila 800 arasında olduğunu bildirir. Ermeni Katolik Kilisesi kaynaklarına göre 591 Ermeni ölmüş, 135 mağaza ve 332 ev yağmalanmıştır.³⁷ 10 Eylül’de örfi idare ilan edilmiştir.³⁸

Yüzyıl Değişirken Trabzon

İngiliz konsolos daha sonraki yıllarda Trabzon’un durumunun hep iyiye gittiğini nakletmektedirler. 1899 yılının vilayetin idaresinde hissedilir bir düzelme yaşandığını belirten bir konsolos Longworth, bu gelişmenin rızayla mı yoksa vali korkusuyla mı yaşandığını sorgulamaktadır. Konsolos’a göre her iki durumda da mahzur yoktur, zira Kadri Bey ne tab’an insafsızdır, ne de memurlarına karşı çok haşındır. Ama asıl sebep, valinin kamu yararını düşünen bir numune-i imtisal olarak takip edilmiş olmasıdır:

Ekselansları, hiç şüphesiz, emri altındakileri işe mecbur etmekten ziyade onlara öncülük etmesini sağlayan büyük bir manevi otoriteye sahiptir.

En yüksek memurdan en küçük görevlisine kadar, şahsiyeti(nin fazileti) fazlasıyla göze çarpmaktadır; ve bu da şükür ki çoğunlukta olan ve halkın arkasında durduğu dürüst insanların zimni güven ve itaatlerini sağlamaktadır. Kadri Bey’in saygın olmayan düşmanları, sayıları az da olsa, etkililer. Nemlizade³⁹ Osman ve yardımcısı ve kötü şöhretli avukatı, sabık Reji Nazırı Yunus Efendi bunlardandır. Para hakimiyetlerine rağmen İstanbul’daki kumpaslarının işe yaramadığını belirtmek kafidir. Padişah hazretlerini aydınlatmak üzere kendisine tertip edilen suçlamalar için bir Lira karşılığında başkentte oturan elli Laz’ın imzalarını satın alarak entrikalarını fazla yaymasalardı ekselanslarının görevden alınmasını başarmış olabilirdi.⁴⁰

Bu raporun devamında, Hüseyin Kazım’ın hatıratında tarih verilmeden geçen bir olayın ayrıntıları hakkında bilgi verilmektedir. Eşkıyanın mütemadiyen Batum’a kaçmaları üzerine Ruslar’ın Kafkasya Valisi ile mektuplaşarak suçluların iadesi için anlaşılan Kadri Bey, 1899’un Mart ayının sonunda firarile-

³⁷ Ayrıntı için bkz., Arthur Beylerian, “La communauté arménienne de Trébizonde et le mouvement national (1878-1896)”, *Revue d’histoire arménienne contemporaine* I (1995), pp. 9-30. Resmi görüş için, bkz. Hüseyin Nâzım Paşa, *Ermeni Olayları Tarihi I-II* (Ankara: TTK, 1994).

³⁸ Recep Karacakaya, *A Chronology of the Armenian Problem with a Bibliography (1878-1923)*, (Ankara 2002), s.33-34.

³⁹ Konsolos raporunda yanlışlıkla “Lemlizade” olarak geçer.

⁴⁰ Consul Longworth to Sir N.O’Conor, on the general condition of the Trabzon Vilayet in 1899, Trabzon, Feb. 1, 1900; FO, 424/200, No.17, p.14-17, (*EHİB*, s.374-377).

rin Rus zabtiyeler eliyle geri getirilmesini sağlar. İngiliz konsolos bu işbirliğinden dolayı Batum valisi M.Alexandroviç ile kumandanı C. Ivanoviç'e ikinci sınıf Mecidiye ve üçüncü sınıf Osmaniye nişanları verildiğini yazarken, ⁴¹ Hüseyin Kazım hükümetlerden habersiz yapılan bu anlaşma dolayısıyla Rus sefiri Trabzon valisinin azlını isteyince sadrazam Cevad Paşa'nın Siz ne zaman Kafkasya Valisini azl ederseniz biz de o zaman ederiz", dediğini nakleder. ⁴²

Trabzon vilayetinde sağlanan asayişten komşu vilayetlerin de istifade ettiğini Erzurum konsolosunun bir raporundan öğrenmekteyiz. 15 Ekim 1900 tarihli bu raporda, Kadri Bey'in Lazlar arasında düzeni sağlayan gayreti sayesinde Erzurum'un kuzey-doğu köşesindeki kazaların kargaşadan masun kaldığı belirtilmektedir. ⁴³

Longworth'un raporlarını inceleyen Halaçoğlu da İngiliz konsolosun Kadri Bey'i giderek daha çok takdir ettiğini, hatta bir keresinde raporunda, "bütün vilâyetler Trabzon gibiyönetilse, Türklerin kötü yönetiminden çok az şey işitiriz" cümlesine yer vermediğini, Kadri Bey korkusundan eşkiyalığın bittiğini yazmadığını iletmektedir. ⁴⁴

Kadri Bey'in vefatı

Kadri Bey'in ardından İngiliz konsolosunun raporunda yazdıkları ilginçtir:

1903 yılı uzun süre Kadri Bey'in ölümüyle halkın hafızasında kalacaktır. Böylesine popüler ve verimli bir valinin 23 Ocak'taki ani vefatı kalabalık ve derinden (lamented?). Bu kaybın telafisinin olmayacağı hissediliyor; ve gerçekten doldurulması zor bir boşluk(void?) bıraktı. ...Kadri Bey'den sonra gelecek en yetenekli idareci bile yörede düşmanca tenkit ve kıyas konusu olacaktır. ⁴⁵

Kadri Bey'in vefatından memnuniyetsizliğini kağıda döken sadece İngiliz konsolosluğu değildir. Maliye Nezareti'nin Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği muhtıra da reji idaresinin gelirlerinin diğer yerlerde aynen devam etmesine rağmen, "Anadolu-i şahanenin bazı vilayatinde derecat-ı mühimmede tedennî eylemekte" olduğu ve "Canik Sancağı dahil olmadığı halde Trabzon, Erzurum, Bitlis ve Van vilayetlerini şamil olan Trabzon Reji Nezareti varidatı'nın 1318'den 1322'ye neredeyse yarı yarıya düştüğü ifade edilmiştir ⁴⁶ Muhtıra da varidat-ı inhisariyenin bu bölgede düşmesi, Kadri Bey'in vefatından sonra çete marifetiyle yapılan kaçakçılığın başlamasına bağlanmaktadır:

Anadolu-i şahane vilayatinde hasılât-ı inhisariyenin esbab-ı tedennîsi, herkesce malum olduğu üzere bir takım işsiz güçsüz ve yersiz yurtsuz serserile-

⁴¹ İbid.

⁴² Kadri, s.47-48

⁴³ Mr. Bunsen to the Marquess of Salisbury, Constantinople, Oct. 15, 1900, Transmitting the report of the Consul at Erzeroum (Lamb); FO, 424/200, No.127, p.104-106, (EHİB, s.383-385).

⁴⁴ Ahmet Halaçoğlu, *İngiliz Konsolosu Longworth'a göre Trabzon Vilayeti (1892-1898)*,

⁴⁵ Consul Longworth to Sir N.O'Connor. Tr, Jan 18, 1904; FO, 424/206, No.10, p.12-24, (EHİB, s.432).

⁴⁶ "1318'de 102,600; 1319'da 81,700; 1320'de 69,700; 1321'de 66,600; 1322'de 56,800 Lira", BOA, Y.PRK.DH 14/35, 1325 Z 30.

rin martini tüfenklerini ve derece-i kifayede mevâdd-ı nâriyyeyi hâmilan çeteler teşkiliyle, Bahr-i Siyah sevahilinden başlayarak dahil-i vilayete doğru silah, barut, dinamit kabîlinden eşya-yı memnu'a ile kaçak tütün nakil ve ticaretini kendilerine bir maişet-i ğayr-i meşrua ittihaz etmelerinden ibaretdir. Fi'l-hakika, ale'l-ekser 40-50 ve hatta bazen 200 kişiden müteşekkil çeteler, bervech-i maruz-ı icra eşya-yı memnua naklederek, nereden geçseler efrad-ı ahaliyi cebr ve ihafe ile ticaret-i mekruhalarına serbestane devam etmekte idirler. Trabzon Vali-i esbakı Kadri Bey'in vefatını müteakib vilayet-i mezbure ile Erzurum'da ibtida eden işbu ahval-i asayiş-şikenâne, mütecasirlerinin bir gûna cezaya hedef olmaları ve bilakis kaçakçılık yüzünden pek ziyade müteneffi' olmaları sayesinde, yevmen-fe-yevmen izdiyad ve iştidad eylemiştir.”

Otuzaltı yıl Maliye silkinde görev yaptıktan sonra 1892'de Trabzon Valiliğine getirilen Kadri Bey (d. 23 Ağustos 1843) 1903'te vefat etmeseydi, belki II.Abdülhamit'in halline kadar aynı vilayette görev yapacaktı. Ancak Kadri Bey, Trabzon Valisi şehzade Yavuz Selim'in 1512'de Osmanlı tahtgahına davet edildiği gibi, daha yüksek görevler için çağrılmadan, Şubat 1903'te istirahatgahına çağırılmıştır. Kadri Bey'in, selefi Yavuz Selim'in Trabzon'da ölen annesi için yaptırdığı (ve külliyesinin medrese, imaret, hamam ve sıbyan mektebinin yerinde şimdi modern binaların yükseldiği) Hatuniye Camii yanındaki kabri, padişahın gönderdiği 450 altın lira ile yapılmıştır.⁴⁷

⁴⁷ Goloğlu, s.231. (Meydan Larousse 6/759)'tan. Murat Yüksel, *Trabzon'da Türk-İslam Eserleri ve Kitabeler* (5 cilt) (Trabzon: Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, 2000)'da kabir kitabesi yer almamakta, fakat caminin kuzey-doğu köşesinde yer alan bu türbenin Cumhuriyet döneminde yıktırıldığı nakledilmektedir (V.219). Ayrıca Kadri Bey zamanında, 1899'da Hatuniye Camii'nin batı tarafında Hatuniye İbtidai Mektebi yapılmış; Yavuz Sultan Selim Bulvarı'na isabet ettiğinden 1995'de yıkılmıştır (I/91 ve V/495). Sabah Gazetesi 26.10.1320/12.11.1318 tarihli ve 4756 sayılı nüshasında (s.2, sütun 3-4) vefatından ve tafsilatlı tercüme-i halinden bahseden bir yazı vardır.